

Katolikus nevelésideológiai kortörténet

Amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain

Religio és Nevelés (1841–1848)
(Első rész)

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT¹

Abstract: In my study, I survey the history of Catholic educational theory as it was reflected in Hungary's first journal of pedagogy *Religio és Nevelés* (Religion and Education) in the period of 1841-1848. The focus of my research is on the question of how educational theories of various periods are documented by one of the oldest Church journal of our country.

Keywords: *catholic educational theory, educational history, reform era, pedagogical trends, journal Religio és Nevelés.*

Kulcsszavak: *katolikus nevelésideológia, neveléstörténet, reformkor, pedagógiai irányzatok, Religio és Nevelés folyóirat.*

A nevelés – e céltudatos, tervszerű, értékadó, értékrendet kialakító és fejlesztő, a családban és intézményekben folyó, a nevelőnek a nevelendőre ható tevékenysége, melynek célja, hogy a felnövekvő személy képes legyen egyéni életfeladatait sikeresen ellátni, betöltse társadalmi feladatait, szerepeit, eredményesen integrálódjon a társadalomba – társadalmi, történelmi, politikai, ideológiai meghatározottsága alapvetés. Éppen ezért izgalmas utazás korábbi korok ideológiai irányzatainak, politikai-társadalmi elvárásainak megfelelő nevelési elveket, módszereket tanulmányozni, amire a jelen s a következő lapszámok írá-

¹ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT, romológus, nevelésszociológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének és Neveléstudományi Intézetének vezetője; szabone.judit@sapientia.hu

saiban vállalkozom. Kutatásom kérdése, hogy miképp jelenik meg különböző korok nevelési ideológiája hazánk egyik legrégebbi egyházi folyóiratában 1841 januárjától, azaz megjelenésétől kezdve a lap megszűnéséig, 1930. június végéig. Izgalmas „utazás” ez, hiszen e közel száz év történelmi, gazdasági, politikai eseményei – a reformkor, az 1848/1849-es forradalom, a kiegyezés, a dualizmus, a „nagy háború”, a trianoni veszteség, számos új eszme, irányzat és történés –, mint látni fogjuk, mind-mind rányomták bélyegüket az adott kor nevelésideológiai kérdéseire. Neveléstörténeti és művelődéstörténeti szempontból is érdekes vizsgálni, hogy miképp jelennek meg a katolikus nevelési elvekben, célokban, problémákban az adott korszak új pedagógiai, filozófiai irányzatai, véleményei, s a művelődési javak átörökítésében milyen szerepet vállalt a katolikus pedagógia.

BEVEZETÉS

A vizsgálni kívánt *Religio és Nevelés* (1849-től *Religio*) folyóirat ez idáig sajnos nem került a tudományos kutatások fókuszába; méltatlanul keveset foglalkozott írásaival mind a teológia, mind a neveléstörténet hazai szakirodalma. A kevés megjelent írás – leginkább utalás – közül említésre méltó Voigt Vilmos munkája,² amely az újságot alapító, szerkesztő Szaniszló Ferenc életével és fő műve bemutatásával, elemzésével foglalkozik. Tanulmánya végén a szerző röviden utal a folyóiratra s annak szerzőire, kikről így ír:

„Ők hoztak új kort a hazai katolikus művelődésbe. Politikai nézeteik az aulikuságtól a szabadságharc katonatisztjéig igen sokfélék. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy munkásságuk egészen megváltoztatta a hazai katolikus elit gondolatvilágát, és a nevelés modernizálását egyaránt forszírozták.”³

Neveléstörténeti szempontból írt az újság 1841–1849 között megjelent lapszámairól Mészáros István⁴ a *Vigilia* hasábjain, s összegezve megállapította: „A *Religio és Nevelés* [...] jel volt. Jele, jelzése annak, hogy a magyar nevelésügy

² VOIGT VILMOS: *A Religio és Nevelés* (1841–1849) és létrehozója: Szaniszló Ferenc, in: BAJÁKI Rita et al. (szerk.): *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2017, 504–507.

³ Uo. 507.

⁴ MÉSZÁROS ISTVÁN: Első pedagógiai hetilapunk, a *Religio és Nevelés* (1841–1849), *Vigilia* 47 (1982/6) 444–447.

– iskolaügy fejlődése arra a fokra ért, hogy már nem nélkülözhetette a céljait segítő, azt szolgáló sajtóorgánumot.”⁵ Történész, egyháztörténeti nézőpontból vizsgálta a folyóiratban 1848-ban megjelent, a püspöki kar, vezető papság által írt, kiadott állásfoglalásokat Fazekas Csaba történész.⁶ Nevelésideológiai aspektusból eddig még nem történt meg az újságban közel száz év alatt megjelent írások elemzése, e tanulmány sorozat ezt a hiányt kívánja pótolni.

A cikksorozat rendező elve részben kronologikus, részben tematikus, a bemutatni kívánt témák (nevelési ideológiák, gyakorlatok, elemzések, direktívák, vélemények, tapasztalatok, nevelési kérdések) erősen korfüggők. Minden tanulmány központi témája az adott időszakban a lapszámokban leginkább tárgyalt nevelési-nevelésügyi és módszertani kérdés (nevelési maximumok, gondolatok a népnevelésről, a valláserkölcsei nevelés lehetőségei, keretei, határai, nehézségei, főpásztori levelek a nevelés ügyében, nevelési törvények, fegyelmezés, nőnevelés, nevelési elvek, irányzatok kritikája stb.). Ezek mellett a közzétett ún. próbatételek (iskolák nyilvános vizsgálói), továbbá érdekes, az adott korra jellemző nevelési elvek, gyakorlatok is bemutatásra kerülnek. A nevelésideológiai kortörténet megköveteli, hogy tágabb kontextusban értelmezzük, ezért rövid neveléstörténeti, egyház- és társadalomtörténeti háttér segíti az adott korban született és megjelent írások megértését, értelmezését.

Religio és Nevelés – Szaniszló Ferenc (1792–1869) püspök

Hazánk legelső pedagógiai folyóiratának, a *Religio és Nevelés*nek az első száma 1841. január 3-án jelent meg. A hetilap útra indítója, első szerkesztője, kiadója, tulajdonosa, az anyagi háttér biztosítója Szaniszló Ferenc solti apát, a pesti központi Papnevelő Intézet kormányzója, későbbi (1850) nagyváradi püspök volt. A reformkor nagy tudású, mindenki által tisztelt egyházi vezetője – teológiai doktor, elismert egyházi író, zsinati vizsgáló, szentszéki bíró, akit kortársai jótékonykodásai miatt Pater pauperumnak (szegények atyja) hívtak, s akiről a korabeli sajtó így írt: „Egyházak, iskolák, kórodák, árvák, özvegyek, nyomorultak egyaránt érzik jótékonyosságát, a hol nyomasztó szükség, szenvedés mutatkozik, ott Szaniszló püspök soha sem késik megjelenni gazdag jótéteményeivel. A megyéjébeli szegény lelkészek s tanítók fölsegélése céljából alapítványul 90,530 forintot tett le, és különféle egyházi célokra 391,126 forintot

⁵ Uo. 447.

⁶ FAZEKAS CSABA: Szempontok az 1848-as püspöki kar politikai arculatának meghatározásához, *Történelmi Szemle* 63 (2021/4) 695–709.

szolgáltatót ki [...]”⁷ –, 1840. október 1-jén tette közzé előfizetési felhívását, s kezdte meg a lap szerzőinek toborzását.

A folyóirat megjelentetésének célja szándéka szerint a vallás⁸ és a nevelés ismereteinek terjesztése, mert ez a kettő „a polgári jólétnek legbiztosabb és legerősebb támasza”, s elmélyítésük által kíván a folyóirat „a haza polgárainak mind ezen, mind másvilági boldogságuk munkálásában és elnyerésében segítségül lenni”.⁹

Mindemellett a *Religio és Nevelés* nemcsak az első pedagógiai hetilapunk, hanem a nagyközönséget is megszólítani kívánó első vallásos folyóiratunk is volt. Mint pedagógiai lap példát mutatott a nevelésügy-iskolaügy többi képviselőjének, megjelenését követően sorra indultak újabb szaklapok; a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (1842–1848), a *Közlemények a kisdedóvás és elemi nevelés köréből* (1843), a *Nevelési Emléklapok* (1846–1849) és a *Katholikus Iskolai Lap* (1849).

Az új lap fogadtatása kedvező volt már megjelenése előtt is, a Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály és Bajza József által szerkesztett *Figyelmező* 1840. évi utolsó lapszámában „[...]egy a cath. vallás és egyház, s vallásos nevelés érdekében, szelíd, a vakbuzgóságtól és üldözésvágytól óvakodó szellemben munkálkodandó népszerű lap”-ként¹⁰ üdvözltek a tervezett újságot. Számukra az alapító-tulajdonos személye biztosíték volt a minőségre: „Az egyh. literatura úgy fog megindulni ‘s olly irányt venni, millyet annak e’ lap’ igazgatója apát-kanonok Szaniszló Ferencz úr adand, kinek írói és szónoki érdeme, elismert tudománya és szelíd, független jelleme a’ vállalat’ üdvös sikeréért kezeskedik.”¹¹

A négylapos, nyolcoldalas újság kezdetben heti egyszer, vasárnaponként, majd 1843-tól már csütörtökönként is, 1848 júniusától pedig már keddenként is, azaz heti háromszor jelent meg. Az újság szerkesztősége és kiadója Pesten az Úri (ma Petőfi) utcában, a legendás Trattner-Károlyi házban volt. A ház nyomdája mellett itt működött az emeleten 1833-tól a Duna-parti épület elkészültéig (1865) a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) s a Kisfaludy Társaság, a földszinten pedig számos újság szerkesztősége dolgozott. A reformkorban ez a ház volt a magyar szellemi élet egyik központja, a híres nyomdában

⁷ GÖNDÖCS BENEDEK: Szaniszló Ferencz, nagyvárad püspök, *Vasárnapi Ujság* 40 (1863/10) 1–2.

⁸ Latinul: religio.

⁹ MÉSZÁROS ISTVÁN: Első pedagógiai hetilapunk, a *Religio és Nevelés* (1841–1849), *Vigilia* 47 (1982/6) 444–447.

¹⁰ N. N.: Literaturai mozgalmak, *Figyelmező* 52 (1840/4) 856.

¹¹ Uo.

tudományos, egyházi és iskolai könyveket, mások mellett Kazinczy, Vörösmarty és Széchenyi munkáit nyomtatták. A *Religio és Nevelés* előfizethető s ezen túl minden cs. kir. postahivatalban is megvásárolható volt.

Hosszú története során a folyóirat több nevet viselt; 1841-től *Religio és Nevelés* Egyházi Folyóirat, 1849-ben *Religio*, Katolikus Politico-, Egyházi és Irodalmi Folyóirat lett, 1853-tól *Religio*, Egyházi és Irodalmi Folyóirat, 1895-től *Religio és Vallás*, Katolikus Egyházi, Társadalmi és Irodalmi Folyóirat, 1906-tól *Religio*, Tudományos, Társadalmi és Irodalmi Katolikus Folyóirat, 1913-tól *Religio*, Tudományos és Társadalmi Kath. Heti Folyóirat, 1914-től pedig – összeolvadva az 1890-től megjelenő Hittudományi Folyóirattal – az utolsó, 1930. június 30-án megjelent lapszámig *Religio*, Hittudományi és Bölcséleti Folyóirat néven jelent meg.

Az újság szerkesztői, szerzői

Szaniszló Ferenc 1843-ig volt a lap tulajdonosa, főszerkesztője, kiadója, tőle Somogyi Károly¹² teológiai doktor, író, későbbi esztergomi kanonok vette át a feladatot, s előbb 1848-ig, majd 1859–1860 között szerkesztette az újságot. 1930-ig további tíz tulajdonosa, kiadója volt a lapnak,¹³ mind gyakorló papok, teológusok, teológiai doktorok, egyházi tanárok, jó néhányan közülük később püspökök, kanonokok, egyházi vezetők lettek.

A folyóiratba már az első lapszámtól kezdve a kor neves hazai hittudósai küldték be tanulmányaikat egy-egy témában, s mellettük egyszerű falusi papok, népiskolai tanítók, képzőintézeti paptanárok írásait is közölték. A közel száz év alatt többek között Prohászka Ottokár, Schütz Antal, Bangha Béla, Szunyogh Xavér, Boldog Mészleányi Zoltán, Sík Sándor publikált a lapban. A könyvismertetések között megtalálható a fiatal, csak két éve felszentelt káplán, Pehm József (későbbi Mindszenty József hercegprímás) 1916-ban, a saját pénzén kiadott *Az édesanya a vallás, a társadalmi kérdés és költészet tükrében*

¹² Somogyi Károly (1811–1888), a 19. század neves polihisztora esperesi és egyéb feladatai mellett könyvkiadással is foglalkozott; 1851-ben alapította a Jó és Olcsó Társulatot (a későbbi Szent István Társulatot), hazánk legrégebb, folyamatosan működő könyvkiadóját.

¹³ Danielik János (1848–1855), Zalka János (1856–1858), Somogyi Károly (1859–1860), Pollák János (1861–1863), Palásthy Pál (1864–1867), Pollák János (1868–1869), Cselka Nándor (1870–1872), Hornig Károly (1873–1877), Breznay Béla (1878–1905), Dudek János (1906–1912), Hanuy Ferenc (1913–1914), Kiss János (1914–1930).

című könyvének recenziója.¹⁴ 1843-ban a lap közzéteszi gróf Széchenyi István támogatói aláírásokra felszólító levelét.

Az újságban e hosszú évtizedek alatt mindössze egyetlen női szerző írása jelent meg; 1929-ben a lap közölte Dienes Valéria – filozófus, az első magyar női egyetemi doktor (1905), az Aquinói Szent Tamás Filozófiai Társaság tagja – értekezését Bergson filozófiájáról.¹⁵

A folyóirat tartalma

Alapítási céljának megfelelően az újságban két nagy témakör írásai jelentek meg; legnagyobb részt a katolikus egyház tanításai s azok magyarázatai, kisebb részben pedig a katolikus oktatás, nevelés általános és aktuális kérdései. Az egyházi témájú írások között dogmatikai, liturgiai, morálteológiai, egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozó tanulmányok, vélemények olvashatók többek között a fülgyónásról, az áldozatról, az oltárról, az egyházi „öltönyök”-ről, „ő szentsége a római pápának életmódjáról”, a papi nőtleniségről, a „szabad-közmivesség”-ről, a fészületek, képek, kápolnák „értelméről és hasznáról”, a kinyilatkoztatásokról, a hit és ész, továbbá a tudományok kapcsolatáról, az imádkozásról, Szűz Mária szerepéről, a különböző szerzetesrendekről, a keresztény erényekről, szentek és vértanúk életéről, az egyházi személyek nemességéről, az egyházi javakról, a vegyes házasságokról – azaz mindazokról a témákról, amelyek az adott kor embereit az egyházzal, a katolikus vallással kapcsolatban foglalkoztathatták. Az olvasók egyháztörténeti és bibliai ismereteit is bővíteni kívánták a megjelent tanulmányokkal, értekezésekkel a szerkesztők. Folyamatosan közöltek írásokat a katolikus és protestáns egyház tanítása közötti különbségekről is, hitvédelmi és kritikai elemzéseket, sőt, a *Religio és Nevelés* megjelenését egy évvel később követő *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* – a katolikus egyházat, szertartásait támadó, kritizáló – írásaira reflektáló válaszokat, állásfoglalásokat is rendszeresen közöltek. Természetesen az aktuális pápai és püspöki dokumentumokat is közzétették, s az adott politikai eseményekkel kapcsolatban is eligazítást, egyházi véleményt jelentettek meg, például az alábbi cikkekben: *Európa politikájának fordulatpontja* (1841), *A nm. püspöki karnak a magyaror-*

¹⁴ DR. TÓTH JÓZSEF: Pehm József: Az édesanya a vallás, a társadalmi kérdés és költészet tükrében. Öt művészi illusztrációval, *Religio* Hittudományi és Bölcséleti Folyóirat 76 (1917/4) 311.

¹⁵ DR. DIENES VALÉRIA: Bergson filozófiájának alapgondolatai, *Religio* Hittudományi és Bölcséleti Folyóirat, 88 (1929/1) 54–67; 88 (1929/2) 136–144, 88 (1929/3) 255–267.

szági kath. hivekhez intézett pásztori levele (1848), *A m. püspöki kar által a clerus fegyveres honvédelmi szolgálata iránt, a ministeri tanácsnak benyújtott folyamodvány* (1848), *A katolikus főpapok irata a királyhoz* (1848), *Az egyház és a szabadság* (1848), *Egyház és polgárosodás* (1868), *A civilházasság* (1868), *Szocializmus, liberalizmus, egyház* (1900), *Marx és Engels jövődő kommunizmusának bírálata* (1908), *Lelkipásztorkodás a harctéren* (1914), *A keresztény szocializmus mibenléte és bírálata* (1920). *Az újságot a katolikus klérus és a laikusok mellett – a levelezési rovatban megjelent írások szerint – protestáns lelkipásztorok, teológusok is olvasták, s olykor reagáltak is, mint például ahogyan azt N.N. protestáns lelkipásztor* (1845)¹⁶ is tette.

A pedagógia témák között komoly neveléstörténeti tanulmányokat, a népispolák működésével kapcsolatos kérdéseket tárgyaló írásokat találunk, s az oktatással, neveléssel kapcsolatban megjelenő helyi és országos, megyéspüspöki, cs. kir. rendeleteket, helytartósági előírásokat, törvényeket is rendre közölték. Beszámolókat olvashatunk az egyházi eljárásokról – iskolai „próbátételek” eredményeinek bemutatásáról –, valamint a hitnevelés kérdéseit, a büntetés, a fenyítés eszközeit, nevelésméleti és módszertani témákat tárgyaló írásokat, mint például *Miképpen kell a szüléknek és nevelőknek a siketnéma gyermekkel kis korában bánni* (1843), *Gondolatközlőgépek vakok számára* (1844). Néhány reflexiót találunk az adott kor egyetemes nevelésméleti, didaktikai irányzataira vonatkozóan, például *Elméletek Pestalozzi és nevelési rendszere fölött* (1846).

E két fő tárgykör mellett többek között olyan témákat is tárgyalt a folyóirat, mint a *Nőnem és emberiség* (1841), vagy *A nőnem befolyása az erkölcsre, hazára, religiora* (1841), a XIX. sz. (1841), *Halottas házakról* (1841), *Gyümölcsfa – tenyésztésről* (1841), *A „játékvágy” szomorú következményei* (1842), *Életkép a színházakról; fővárosi demoralisációról* (1845), *Bika-viadalok Spanyolországban* (1847), *A többnejűségről* (1880), *Angol orvostanárak a pszichéről* (1908), *A művészet erkölcsi korlátai* (1908), *Vallásos psychotherápia* (1927), *Az ú.n. értéktelen élet megrövidítése* (1927), *Madách és a társadalmi kérdés* (1928).

Az egyházi és pedagógiai témájú tanulmányok közlése mellett már az első években néhány külföldi egyházi hírt, eseményt is közölt a folyóirat, 1843-tól pedig állandó új rovatként jelentkezett az *Egyházi tudósítások*, benne a Magyarhon és a külföld egyházat érintő híreivel, a *Kinevezésekkel*, *Gyász hírekkel*, *Nekrológokkal*, az ország megyéiből érkező beszámolókkal (*Megyei közlés*). Kor-, egyház- és oktatástörténeti különlegességeket is találhatunk e korabeli

¹⁶ N. N.: Nyílt levelezés I., *Religio és Nevelés* 1. félév (1845/3) 21–22.

tudósítások között, mint például „Tokajban Pikóczy Lóra asszonyság, török pasának keresztény hitre tért leánya 1712-ben 10,000 frt-on iskolát alapított”,¹⁷ vagy egy érdekes amerikai hírt: „Az episkopalis templom lelkésze Atlanticban közzé tette, hogy a hívek az istentisztelet alatt cigarettát, pipát, szivart – azaz dohányzó eszközeiket szabadon használhatják.”¹⁸

A *Kegyes adományok jegyzéke* részletesen beszámolt a különböző gyűjtésekre adományt küldők nevéről, a pénz összegéről, a *Megtérések* rovatban pedig részletekbe menően olvashatjuk a más vallásból katolikussá tértek történetét, nevüket pontosan megjelölve. A beszámolókból hazai és külföldi példákat egyaránt olvashatunk például „mult évi mindenszentek’ ünnepén, t. Trencsén vármegyéből származott Herz János, 30 éves izraelita, sz. hitünk’ tanaiban általam nyert oktatásra, ugyancsak általam a’ kereszttség’ szentségét, számos jelenlévők’ lelki épületére fölvette.”¹⁹ Vagy: „Az angol prot.egyházat ismét egy oxfordi egyetemi tag hagyá el (sorsosai közül mintegy 40-dik), s lépett a kath. egyház’ kebelébe, Lewis Dávid, a’ jezus-collegium’ tagja.”²⁰ Továbbá „a’ berlini közönséges egyházi hírlapból tudtuk meg, hogy szászországi prédikátor Wiltke, miután viselt hivataláról szabályszerűleg lemondott, nyilvánosan áttért a’ kath. egyház’ kebelébe.” Ugyanazon lap még Zetter Theophil és fiának²¹ „kath. hitre térése” felől is tudósít. Zetter 27 esztendeig volt prédikátor Ausztriában, s több vallási értekezés’ szerzője.”

Az újságban kezdettől fogva megjelentek versek, elbeszélések s a katolikus népelemek szövegei – az íráskor stílusára és nyelvezetére alapvetően a 19. századi romantika, késő romantika líraisága, patetikus hangvétele jellemző. E művek között sajnos a korszak egyetlen nagy írójának, költőjének az írása sem kapott helyet. 1904-től a folyóirat – bár alcímében még 1913-ig kath. egyházi, társadalmi és irodalmi folyóirat megjelölés szerepelt – már nem közölt irodalmi alkotásokat, csupán ismertetőket jelentetett meg, többnyire hazai és külföldi egyházi szakirodalmakról *Irodalmi értesítések*, *Irodalom* megjelölések alatt. Olykor kivételesen szépirodalmi recenziókat is közreadtak, így például Gárdonyi Géza 1908-ban megjelent regényéről, melyet az ismeretlen recenzens

¹⁷ PAUER JÁNOS: Nevelő- s tudományos intézeteink (különösen gymnasiumaink) története, s azok fejlődésére a clerus befolyása, *Religio és Nevelés* 2. félév (1843/ 7) 49.

¹⁸ Y-LA.: New-York: Dohányzás szabadság templomban az istentisztelet alatt, *Religio* 1. félév (1908/ 19) 315.

¹⁹ B. F.: Megtérések, *Religio és Nevelés* 1. félév (1843/8) 62.

²⁰ N. N.: Megtérések, *Religio és Nevelés* 2. félév (1846/1) 8.

²¹ N. N.: Megtérések, *Religio és Nevelés* 2. félév (1846) 216.

az elemzése végén így foglalt össze: „...Gárdonyi regénye tehát gyarló termék, nem is tudom, tulajdonképpen miért írta meg?”²²

A fentiekből jól látható, hogy a folyóirat kitűnő forrásanyagokkal rendelkezik egyháztörténeti szempontból is, témánk miatt azonban a továbbiakban nevelésméleti, neveléstörténeti, didaktikai, azaz pedagógiai nézőpontból vizsgáljuk az újságban megjelent írásokat, a kor hivatalos katolikus nevelési eszméit, gyakorlatát.

Az első bemutatni kívánt időszak az 1841–1848 közé eső, azaz a lap megjelenésétől a forradalom és szabadságharc kirobbanásáig terjedő időszak, a politikában a reformeszmék terjedésének, a liberális reformprogram kibontakozásának, V. Ferdinánd határozatlan uralkodásának, keménykezű kancellárjának, Metternich herceg túlkapásainak, a Pilvax kávéházbeli Fiala Magyarországi csoportosulás (Petőfi, Jókai, Vajda, Vasvári) „mozgolódásának” s Széchenyi, Wesselényi, Kölcsey, Deák és Kossuth polgári átalakulásért tett erőfeszítéseinek időszaka.

A katolikus egyházat 1841-ben XVI. Gergely pápa vezette, 1846-ban bekövetkezett halála után IX. Piusz követte a pápai trónon. A magyar katolikus egyház élén 1841–1847 között Kopácsy József hercegprímás állt, halálát követően, 1848-ban a király Hám János, szatmári püspököt nevezte ki érsekké, ám ő – a kirobbant forradalom miatt²³ – nem foglalta el hivatalát. Mindkét püspök híres volt jótekonyságáról, iskolateremtő, gyámolító tevékenységük, népüknek odaszánt szolgálatauk miatt már életükben nagy tisztelet övezte őket.

A katolikus nevelésideológia megjelenése a Religio és Nevelés 1841–1848 között kiadott lapszámaiban

Mielőtt megvizsgáljuk, hogy a 19. század első felében, a reformkor idején a katolikus nevelés milyen eszményeket követett, milyen ideológiák mentén dolgozta ki oktatási-nevelési törekvéseit a Magyar Királyságban, elkerülhetetlen, hogy röviden megemlítsük a kor leginkább ismert, elterjedt nevelési eszméit, gyakorlatát s társadalomtörténeti hátterüket.

²² N. N.: Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*, *Religio* 2. félév (1908/29) 451–452.

²³ Hám János püspök politikai meggyőződését tekintve abszolút királyhű érzelmű volt, ellenkezett a magyar forradalmat, szabadságharcot, véleményének többször nyilvánosan is hangot adott. A magyar kormány ezért árulónak nevezte, birtokait zárolták, érseki székét így nem foglalta el. Érdeemes elolvasni ezzel kapcsolatban Hám János emlékiratait. Lásd SCHEFFLER JÁNOS (1928): *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848/49-ből*, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1928.

Az egyetemes neveléstörténetben a „nevelés századának” (paedagogicum saeculum) nevezett 18. század pedagógiai gondolkodása és gyakorlata egyaránt merített a felvilágosodás eszméiből (liberalizmus, deizmus, szabadgondolkodás), a filantropisták ideáiból, a neohumanisták elveiből s a klasszikus német idealista filozófia tanításaiból. Jean-Jacques Rousseau gyermekközpontú elve s a „negatív nevelés” gondolata, Claude-Adrien Helvétius „racionális egoizmus” tana, Basedow játékos s a praktikus ismereteket elsajátítására nagy hangsúlyt fektető iskolája, Johann Heinrich Pestalozzi „természetszerű” pedagógiája, intézményi kísérletei, Immanuel Kant oktatással, neveléssel kapcsolatos gondolatai, Johann Gottlieb Fichte társadalmi pedagógiája, Georg Wilhelm Friedrich Hegel történetfilozófiája, Friedrich Fröbel „gyermekkertjei” és Johann Friedrich Herbart aszketikus pedagógiai rendszere mind megtermékenyítően hatottak a kor pedagógiai gondolkodására.

A 19. század a modern pedagógia kialakulásának, a pedagógia önálló tudománnyá válásának, egy új gyermekképnek, gyermekfelfogásnak, azaz új gyermekszemléletnek s vele együtt a pedagógiával, azaz „emberalakítással” szemben támasztott új társadalmi igények kialakulásának kora. A század pedagógiai gondolkodására s gyakorlatára elsősorban a korábbi évszázad nevelési ideológiája hatott, ám a társadalmi, gazdasági változások következtében kibontakozó keresztény szociális gondoskodás és a politikai mozgalmak népnevelésre, munkásnevelésre irányuló törekvései új oktatási-nevelési formákat, eszméket eredményeztek. Don Bosco szalézi pedagógiája, „megelőző módszere”, Adolf Kolping katolikus legényegyletei, az evangélikus lelkész Johann Hinrich Wichern gyermekfaluja az európai pedagógia fejlődésének kiváló példái. A nevelő és nevelt közötti kölcsönös bizalom, a tekintély mellett a szabadság biztosítása, a keresztény erkölcsön, keresztény életen alapuló igazi polgári erények kialakítása, a tanuláson túl a tevékeny, szorgos élet elsajátítása e pedagógiák központi eleme volt. A század második felétől egyre nagyobb jelentőségűvé váló nemzetközi munkásmozgalom a marxista szocializmus pedagógiai eszméit, célként „a sokoldalúan fejlett szocialista ember” kinevelését hirdette. A 19. századi pedagógiai gondolkodásra ezeken túl a pozitívizmus, az evolucionizmus s a dialektikus és történelmi materializmus hatott erősen.

A reformkori Magyarország oktatását minden szinten s minden kérdésben a bécsi udvar politikája határozta meg. Mária Terézia királynő 1769-ben így írt gróf Eszterházy Ferenc kancellárnak:

„Minthogy az ifúság jó nevelésétől és oktatásától függ minden, és minthogy ezt az államra, vallásra és lelki üdvösségre oly fontos tárgyat mindeddig magyar

királyságomban oly nagyon elhanyagolták, a kancellária feladata lesz azokról az eszközökről gondoskodni, melyeknek segítségével ezt a bajt fokozatosan megszüntetni és a gyermeknevelést jobb karba lehessen hozni.”²⁴

Az általa 1777-ben kibocsátott *I. Ratio Educationis*, majd I. Ferenc 1806-ban kiadott *II. Ratio Educationis*-a mérföldkövek a magyar oktatásügyben. Mária Terézia tanügyi reformjáig az oktatás-nevelés kérdése kizárólag egyházi ügy („ecclesiasticum”) volt, attól kezdve azonban állami üggyé („politicumma”) vált, az iskolaügy a királyi „felségjog” körébe tartozott.

Az egyszerű nép oktatásának kérdése megosztotta a politikai és egyházi vezetést, a francia forradalom eszméitől félő konzervatív erők a nép felvilágosodását, „túloktatását” veszedelmesnek tartották. A szélsőségesen magyarellenes Sándor Lipót – aki 1790-től hazánk nádora volt – így vélekedett az oktatásról egy, a bátyjához, I. Ferenc királyhoz 1795-ben írt levelében:

„Csekély véleményem szerint nagyon kérdés, vajon jobb-e az államra nézve, hogy valamennyi alattvalója tud írni és olvasni, vagy sem, és mivel én inkább az utóbbi véleményen vagyok, azt hiszem, hogy szükség nélkül az iskolákat, különösen az elemi és grammatikai iskolákat nem szabad szaporítani, s a szülőket kényszeríteni, hogy fiaikat iskolába küldjék, hanem azt teljesen önkényükre kell bízni [...] Ezen általános szabály alól kiviszem a vallás és erkölcstani oktatást, mely alól senki sem menthető fel.”²⁵

Hozzá hasonlóan gondolkodott a konzervatív nemesség egy része még a 19. század első évtizedeiben is, „nem jó a pór népnek tanulni, veszedelmes a falusi iskolákat fölvilágosítani: mert nem látjuk-e azoknak iszonyú rossz következményeit? [...] ellenben melly szelíd, szófogadó, csendes, melly tűró, szenvedő az együgyű tudatlan, s tanulatlan jobbág?”²⁶

A kortárs folyóirat – az 1817-től megjelenő *Tudományos Gyűjtemény*, amely kezdetben a nemesi elit számára közölt tudományos cikkeket, majd szélesebb társadalmi rétegekhez szólva, a „köz-javát” szolgáló írásokat, köztük pedagógiai,

²⁴ DR. SZÁNTÓ IMRE (szerk.): *Acta Historica tomus LXII. A katolikus falusi kisiskolai oktatás helyzete Magyarországon a XIX. század első felében*, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1978, 61.

²⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926, 808–851.

²⁶ BARANYÁBÓL G-ES: Rövid észrevételek a falusi nevelésről, in Vörösmarty Mihály – Horvát István (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény* 16 (1832/2) 98–99.

nevelésügyi témájúakat is megjelentetett – gyakran helyt adott a népoktatást hátráltatókkal szembeni kritikai észrevételeknek:

„vannak is olyanok, kik a szegény föld-népét csupán az ő szolgálattokra valóknak állítván, merő eszközöknek tartván, s így emberi méltóságoktól megfosztván, a falusi parasztság gyermekeinek iskolai tanítását szükségtelennek, sőt fájdalom! ártalmasnak is vallyák, s azért emberiségből azt elő nem mozdíttják [...]”.²⁷

A 18. századra már kialakult hazánkban a katolikus és protestáns népiskolai hálózat, a középszintű iskolák (kis- és nagygymnáziumok) rendszere s a líceumi, akadémiai, egyetemi képzés. Mind a katolikus, mind a protestáns egyházak különösen két okból tartották fontosnak a népiskolai oktatást; egyrészt a nép vallásérkölcsi, hitbéli nevelése, másrészt a papi, lelkészi utánpótlás biztosítása céljából.

A falusi népiskolákban a tanítás a gyermekek anyanyelvén folyt, a magasabb szintű városi iskolákban latinul, a líceumok, egyetemek pedig megkívánták a német nyelvtudást. 1844-ben született meg a törvény, miszerint az állam nyelve a magyar, s az oktatás minden szintjén e nyelven kell tanítani. Az 1848-as forradalmi változások következtében megszűnt az iskolák fenntartásának korábbi feudális módja, s törvénybe iktatták, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szüksége közálladalmi költségek által fedeztessék” (1848. évi XI. tv.), továbbá hogy „az álladalom állít iskolákat a tanszabadság teljes biztosításával”.²⁸

Az oktatás célja a reformkori Magyarország iskoláiban az erkölcsös ember (*bonus homo*), a hűséges alattvaló (*fidelis subditus*) és a derék keresztény (*probus christianus*) kinevelése volt. E célokban a politikai és egyházi vezetés messzemenően egyetértett. A népiskolákban az oktatás – csakúgy, mint a Habsburg Birodalom más országaiban – a Mária Terézia támogatásával bíró sagani Johann Ignaz Felbiger német pedagógus, Ágoston-rendi apát által kidolgozott normamódszer²⁹ („sagani” módszer) alapján történt. Felbiger oktatásreformjában részletesen kidolgozta az egyes iskolatípusok tananyagát,

²⁷ Y: A nemzeti iskolák helyes elrendeltetéséről, N. N.: Thaisz András (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény* 5 (1821/3) 81–82.

²⁸ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet*, Osiris, Budapest, 2005, 301–302.

²⁹ A Felbiger-féle normamódszer öt alapelve: 1. Az együttes tanítás elve; 2. Az együttes olvasás elve; 3. A tanítói kérdések elve; 4. Kezdbetűzés elve; 5. Táblázatba foglalás elve.

meghatározta az oktatás során használható tankönyveket, az oktatás – a vizsgák, a tanév, a tanítási szünetek – rendjét, sőt, az alkalmazandó módszereket. A 19. századi hazai – csakúgy, mint Közép- és Kelet-Európa többi országának – oktatásában a porosz (standard, mechanikus) tanulásméleten alapuló gyakorlat uralkodott. Az elméletet Alexander von Humboldt esztéta, nyelvész, a berlini egyetem megalapítója, porosz kultuszminiszter (1811) a gyengén teljesítő iskolák megreformálása céljából dolgozta ki; középpontjában a tananyag (főképp lexikális ismeretanyagok) mechanikus, ismétlő magolása útján történő elsajátíttatása, az uniformizált, szigorú, tekintélyelvű oktatási-nevelési környezet, stílus állt. E módszer – mely később „poroszos oktatásként” terjedt el – egy normatív, preszkriptív, azaz szabályozó, előíró, tananyagközpontú, a divergens és kreatív gondolkodás kialakulását, fejlődését gátló oktatási-nevelési szemlélet és gyakorlat, amelynek gyors elterjedését a kor gazdasági, politikai, társadalmi viszonyai mégis mind támogatták.

E rövid kortörténeti, neveléstörténeti áttekintés nyújtja a keretet a *Religio és Nevelés* 1841–1848 között megjelent lapszámainak nevelésideológiai szempontú írásainak elemzéséhez. A különböző témák tárgyalását pontokba szedve mutatom be – így a nyolc év azonos tárgykörhöz tartozó írásai együtt olvashatók.

I. A SZÜLÉKNEK ENGEDELMES MAGZATOKAT, AZ ORSZÁGNAK MUNKÁS
POLGÁROKAT, A FEJEDELEMNEK HŰ ALATTVALÓKAT, A HONNAK EGYKOR
ÉRTELMESEN ÉS SZERETETTELJES SZÜLŐKET, A MENNYNEK JÁMBOR LELKEKET...³⁰

A 19. századi katolikus nevelés célja, eszménye: engedelmes, jó gyermekek, jámbor, munkás polgárok, hű alattvalók nevelése. Az aulikus – azaz a bécsi udvari politikához hű – szemlélet az egész reformkorban jellemző a nevelésre, deklaráltan a hitnevelés egyik célja is ez, amint azt a református (!) Kuthy Lajos,³¹ a kor ismert regény- és drámaírója a lap második számában a hitnevelés hatásaival kapcsolatos írásában részletesen kifejti:

„Tisztelni fogják a’ törvényt, mellyen népvirágzás épül; tisztelni minden osztályok’ jogait, hogy viszonzosság’ kedvezésével éljenek. Becsülendik a’ bírót, ki az

³⁰ KUTHY LAJOS: A hű tanító legszebb jutalma, *Religio és nevelés* 1. félév (1841/3) 1.

³¹ Kuthy Lajos (1813–1864) székelyhídi református lelkészcsaládból származott, 1930-ban kezdte meg lelkészi tanulmányait a híres Debreceni Kollégiumban, ám három év után otthagyta az iskolát. Dráma- és regényíró, majd Batthyány Lajos magántitkára, később akadémiai tag lett.

igazság’, ‘s az előjárót, ki a’ rend’ képviselője. Túlságba nem fognak csapongni, vakon nem rohannak szélsőségek után, ‘s fölforgató elemek helyett békés szellemekké növendenek föl. A’ törvényszerű engedelmisséget nem veendik járomul, ‘s a’ korlátlan hagymázt nem hiendik éltetőségül.”³²

Fölforgató elemek, hagymáz és szélsőségek alatt egyértelműen a francia forradalom hatásait érti, a felvilágosodás, a nacionalizmus, a liberalizmus, a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” egész Európában elterjedt eszméit s a forradalom egyházellenes³³ intézkedéseit. A megfelelő valláserkölcsi nevelés következménye kell legyen, hogy a tanult ifjak „a saját érdekeket a közjónak, önakaratyokat a fejedelmi parancs és törvények rendeletiben kijelentett közakaratnak mindenkor és örömet alárendelik [...] tartoznak például lenni a fejedelem iránti hűségben.”³⁴ S ahogy a továbbiakban kifejti a szerző, Sárkány Miklós bencés áldozópap, komáromi retorika professzor: „nem lehet egyenlőség a társas életben, hogy a kisebb a nagyobbban, a tagok a főnek, a sokaság a vezérnek alá legyenek vetve, rendeltetve”.³⁵ A leendő pedagógusok képzésében is ez volt a fő irány, amint azt Majer István áldozópap az esztergomi mesterképző (tanítóképző) megnyitójának üdvözlő beszédében kiemelte. Az új intézmény elsődleges feladata kiművelni a tanítójelöltekben a „keresztény miveltséget, hogy e’ szerint a’ mivelt, erkölcsös keresztény népoktató egyszerű, de jó falusi nevelést adhasson együgyű népünknek, melly őket istenfélő, engedelmes, becsülettudó, értelmes, szorgalmatos, és mi legfőbb, megelégedett honfiakká alakítván [...]”.³⁶ Az egyszerű nevelésnek határai vannak, nem szabad túloktatni a népet, a sok tudás, s a demokrácia veszedelmes, olvasható egy másik írásban: „a dolgozó néposztályokat képző” tanításnak lényegesen vallásosnak kell lennie. Minden más nemű ismeretet feleslegesnek, nem csak,

³² KUTHY LAJOS: A hitnevelés szüksége, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/2) 2.

³³ 1792-ben a Sorbonne Hittudományi Karát megszüntették, 1792–1793 között papok ezreit deportálták, sokakat kivégeztek, a szerzetesrendeket feloszlatták, a betegápoló és tanító rendeket felszámolták, az egyház intézményeit, javait elkobozták.

³⁴ SÁRKÁNY MIKLÓS: A műveltebbek tartoznak példát adni a fejedelem iránti hűségben s tükörül szolgálni a törvények iránti engedelmisségben, *Religio és Nevelés* 2. félév (1841/10) 156.

³⁵ Uo. 158.

³⁶ MAJER ISTVÁN: Szózat, melyet főméltósága herczeg Kopácsy József úrhoz, Magyarország’ primásához, esztergomi érsekhez, az esztergomi mesterképező intézetnek 1842 november 3káni ünnepélyes megnyitásakor emeli Majer István áldozópap, ‘s ez intézet’ tanítója, *Religio és Nevelés* 2. félév (1842/ 20) 331.

de sokszor még ártalmasnak is kell reájuk nézve tartani. Félmiveltség csak hírlap-olvasóvá, paraszt-ügyvéddé teszi a földmivest, a legrosszabbá, mivé pertálhatik. [...] Semmi mételey sem olly ragadós, mint a' demokratiai [...]”.³⁷

Az 1828-ban alapított egri praeparandia (néptanító képző iskola) is a célból jött létre, hogy az ott képződő néptanítók „a' hon' leendő polgáriból a' királynak hű jobbágyokat, a' polgárzatnak hasznos tagokat 's az egyháznak hű fiaikat nevelni képesek legyenek”.³⁸

A szülők iránti engedelmesség megtanulása a hű alattvalóvá nevelés eszköze is: „a szülők iránt tisztelettel viseltető, s engedelmisségben fölnevelt gyermekekből mindenkor szelídebb, jóra készebb, parancsolatok teljesítésére hajlandóbb alattvalókat láthatunk válni”.³⁹ Somogyi Károly – ki ekkor még csak szerzője a lapnak – a népnevelésről írt munkájában egyetértően idézi egy másik kortárs lap mondatait:

„A' népet művelni 's fölvilágosítani kell, sőt kötelesség is, de csak bizonyos fokig a' tanulmányokban, 's inkább erkölcsileg, mint fensőbb tudományokban; mert csak az erkölcsileg művelt ember hű és engedelmes alattvaló, jó atya, jó polgár, jó hazafi; de a' népnek minden felsőbb iskola' termeit korlátlanul megnyitni, hogy azokba kiki, – akár bir elmetehetségekkel 's hivatással, akár nem, – szabadon járhasson, ott fiatal éveit eltöltse, magát születési sorsából minden lángész nélkül kiemelje, 's aztán mint középszerű elme a' tényleges életbe lépjen, 's ott valamelly osztályban éhséggel küzdjön: ez csekély belátásom szerint túlságos emberiség.”⁴⁰

1845-ben a szerkesztőség fontosnak tartotta – valószínűleg egyetértve az abban leírtakkal – megjelentetni a pár éve elhunyt III. Frigyes Vilmos porosz király írását a nép oktatásáról. A közzétevő B. F. monogram mögött minden bizonynyal Briedl Fidél (Beély Fidél) Benedek-rendi szerzetes, a bakonybéli bencés tanárképzés meghatározó alakja, a neveléstudományi stúdiumok tanára áll, aki 1841–1848 között a folyóirat állandó, pedagógiai témákban legtermékenyebb szerzője volt.

³⁷ N. N.: Népnevelés Svédhonban, *Religio és Nevelés*, Új Folyam 2. félév (1843/1) 5.

³⁸ N. N.: Az egri praeparandia jelen állása és szerkezete, *Religio és Nevelés* 2. félév (1843/40) 317.

³⁹ SOMOGYI KÁROLY: A szülék iránti engedetlenség következtései, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/7) 156.

⁴⁰ SOMOGYI KÁROLY: Gondolatok a népnevelésről, *Religio és Nevelés* 2. félév (1841/17) 263.

Az uralkodó írása elején még a nép művelése, nevelése mellett tesz hitet „mindenesetre igaz és tagadhatlan, hogy a' nép' mívelése és kiképzése azon alap, mellyen a' nép' ideiglenes jólléte és jövőendő boldogsága nyugszik. Az elhanyagolt, durva, vad és tudatlan nép soha jó, tehát boldog és szerencsés sem lehet.”⁴¹ Felteszi azonban a kérdést, vajon vannak-e, lehetnek-e, kellene-e határok a „nép-kiképzésben”, „teljes szabadságú folyamat illik neki engednünk, hogy haladjon a' merre, 's a' mennyire akar és tud?”⁴² Véleménye szerint az erkölcsi, vallási nevelésnek nincsenek s soha nem is lehetnek határai, hiszen „az ember soha sem olly jó és jámbor, hogy jobb és jámborabb lenni nem tudna, s lennie nem kellene. Minél jobb ő erkölcsaire, minél gazdagabb és tökéletesebb erényére nézve, annál nyugodtabb, megelégedettebb és hasznosabb tagja az anyagi, és szellemi világnak.”⁴³

Egészen másképp vélekedik azonban a nép szellemi kiműveléséről. Meggyőződése, hogy:

„minden ember földi rendeltetése és hivatása, részint azon helyezethz képest, mellyben született, részint a 'viszonyok' és körülményekhez mérve, mellyek közt él és mozog, részint az erők és tehetségek' arányában, mellyekkel bir és jeleskedik, végre ama' hajlam szerint alakul és határozódik, mellyel állapotját, 's' jövőendő életpályáját választja magának. E' hivatásra kell és illik az embert földi rendeltetésénél fogva elkészíteni, tanítani és képezni; még pedig úgy, hogy mindazon ismeretekkel és gyakorlati készségekkel bírjon, (itt én főleg a közép és alsó néposztályt tartom szem előtt) és mindazt alaposan tudja, legyen azután kereskedő, földmives, napszámos, vagy akár szolgává váljék, amit tudnia kell, és megnyugodva kitűzött hivatásában, saját és mások javát egyaránt eszközölje és sikeresen előmozdítsa.”⁴⁴

Meglátása szerint helytelen, sőt, káros ha valaki túllépi az őt megillető határvonalakat:

„...vajmi csekély haszon és siker háramlik mind az egyes emberre, mind pedig az egész emberi társaságra, ha túllépve a' kitűzött állapot- és hivatás' határvonalain, ollyakra tanítjuk az embert, 's' elméjét olly ismerettömeggel terheljük 's

⁴¹ B. F.: III. Fridrik – Vilmos porosz király nézetei korunk iskolai ügyéről, *Religio és Nevelés* 2. félév (1845 /46) 365.

⁴² Uo. 365.

⁴³ Uo. 366.

⁴⁴ Uo. 366.

fárasztjuk, mellynek talán soha sem veendi hasznát; 's olly igényeket, vágyakat és kellékeket ébresztünk, mellyeket helyzeténél fogva kielégíteni nem képes.”⁴⁵

Az igények, vágyak felélesztése veszélyt hordoz magában:

„az állapot határain túlterjesztett tudomány többnyire hirtelenkedés-, főnhéjazás- és feleselési vágnak nyit utat, miután az illy tudálékos, mintegy az emberiség egyenlő jogainak érzetétől fölhiva és lelkesítve, elég szerencsétlenül az állapotok összehasonlítási és mérlegetési pontjára téved, s méltánytalan ítéleteket hoz, igazságtalan következtetéseket von másokról, ekkép csak saját helyzetét nehezítve; 's a' helyett, hogy kitűzött körében vidáman munkálkodnék 's mozogna, mindegyre növekedik a' vágyak 's kívánságok' száma, és miután ezeket kielégíteni nem képes, szükségkép unottá s nyugtalanná válik az élet. Ugyanis mindenkor az után vágyódik, a' mie nincs; és nem érdeli lélekcsenddel azt, a mivel bír.”⁴⁶

1848-ban – egy más témában írt tanulmányban – a magasabb iskolázottságnak a magaviseletre gyakorolt káros hatására utal Danielik János pristinai püspök és egri kanonok hivatkozva egy francia jelentésre: „Moroques, a' francia pair-kamarának, 1834-ben, a' vallástalan tanítás iránt beadott jelentésében kimutatta, hogy az emberek, kik magasabb nevelésben részesültek, hétszer annyi hajlamot tanúsítanak a' bűnre, mint azok, kik csak az egyszerű elemi tanítás' jótéteményeit élvezték.”⁴⁷

Végigtekintve az 1841–1848 között megjelent lapszámok e témában megjelent írásain, egyértelmű, hogy a nép tanítását minden szerző – egyházi, világi előljáró, egyszerű tanító, pap, szerzetes – kiemelten fontosnak tartja, mindekelőtt a valláserkölcsei nevelés miatt. Az egyszerű nép magasabb tudományokba bevezetése azonban már komoly veszélyeket jelent; a megszerzett tudás által új vágyak, törekvések – „hirtelenkedés, főnnhéjazás, feleselési vágy” – születhetnek, ami a fennálló renddel, hatalommal való szembeforduláshoz, elégedetlenkedéshez s akár a status quo megszüntetéséhez vezethet.

⁴⁵ Uo. 366.

⁴⁶ Uo. 367.

⁴⁷ DANIELIK JÁNOS: A schweizi különszövetség és az iskola, *Religio és Nevelés*, Új Folyam 5. évfolyam, 1. félév (1848/5) 36.

II. A GYERMEK LELKE TISZTA ÍVPAPÍR?

A pedagógiai gondolkodásban a megszületett gyermekre vonatkozóan két alapvető meggyőződés, s ennek megfelelő nevelési céltudatosság szerepel. A zsidó, keresztény teológiai alapokon – az ősszülők bűne következtében az áteredő bűn hitén, tanításán – nyugvó nevelési ideológia szerint a gyermek születésével magával hozza az ősbűn következményeként a bűnre, a rosszra való hajlamot, mint azt az emberben munkálkodó ösztönös, gyakran rosszra hajtó erők is bizonyítják. Az egyházatyák tanításai világosak e témában, Szent Ágoston „*peccatum originale*” névvel illeti, Tertullianus pedig „*vitium originis*”-ről beszél az áteredő bűnnel kapcsolatban. Az üdvösség – mely a keresztény nevelés legfőbb célja – szempontjából épp ezért a pedagógia elsődleges feladata e rossz hajlamok s a bűnre hajló természet legyőzése.

Ezzel szemben áll az a nézet, amely szerint a gyermek lelke születéskor tiszta lap – szó sincs áteredő bűnről –, amelyre a nevelő, a környezet, a gyermeket ért hatások írják a betűket, így formálva személyiségét, egész életét, sorsát. A neveléstudományban a tiszta lap, „*tabula rasa*” elv megfogalmazója John Locke, 17–18. századi angol liberális gondolkodó – nem mellesleg az angolszász pedagógia megteremtője. Elveit a pedagógia mindenhatóságában hívó Helvetius, 18. századi francia filozófus átvette, terjesztette, hirdette, hogy veleszületett adottságok nincsenek, az ész, az erény, a tehetség mind a nevelés által alakul, fejlődik.

Jól látható, hogy alapjaiban eltér egymástól e két irányzat, épp ezért is meglepő, hogy a konzervatív *Religio és Nevelés* második lapszámában – még meglepőbb, hogy katolikus szaklapban református szerző tollából – a „*tabula rasa*” elvet valló írás megjelent. „A' gyermek' lelke különben is hasonlít a' tiszta ivpapirhoz. Írassék reá torzkép, vagy megváltás' keresztje, a' rajzot egyiránt elfogadja”⁴⁸ – írja Kuthy Lajos.

Ettől az írástól eltekintve minden további lapszámban e témában konzervatív, katolikus nevelési ideológiát tükröző tanulmány jelent meg. Pár hónappal később egy erkölcsnevelési kérdést tárgyaló munka ismeretlen szerzője – Szent Ágostonra, s Sailer regensburgi püspökre, a kor neves egyetemi pedagógiai professzorára is hivatkozva – az erkölcsi nevelés elkezdésének időpontját firtatva így ír:

⁴⁸ KUTHY LAJOS: A hitnevelés szüksége, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/2) 1.

„lehet és kell is arra szoktatni már csecsemő korában; mert igen korán hajt és sarjadzik az emberben lappangó gonoszság’ magva, mely gyöngye hajtás, ha idején el nem nyomatik, szárba megy, ‘s midőn észre sem vesszük, már az erkölcstelen cselekvények’ aratására is megéri. Ágoston egy csecsemő gyermeket láta, ki beszélni még nem tudott; de kisdéd társára az irigység’ mérges tekintetét vetni tudá. Önmagam is látom, így ír Sailer, mikép egy nem egészen fél éves gyermek született kis hűgára nem nézhet; sőt anyjára is boszorkodék, ha másik kis szülöttjét édesdeden nézdeté vagy ápolá. Ezen kisdéd az anyai szeretetet egyedül akará birni; illy korán kitűnik belőle az önszeretet’ és irigység’ mérge! Hasonlókat tapasztalhatunk, ha a’ kisdéddek körül gyakran megfordulunk. Ha tehát az erkölcsi gonosz’ magva, legalább ösztönileg ‘s állatilag, illy korán jelenti a’ kisdédben is kifejlését; hogy az ki ne fejlődjék ‘s többszöri ismétlés által szokássá ne váljék, lehet és kell is annak ellenkező szoktatás által elejét venni már az erkölcsi érzet’ ‘s az ész’ kifejlése előtt.”⁴⁹

Az erkölcsi nevelést tehát a szerző szerint mihamarabb – még az ész s az erkölcsi érzet kialakulása előtt – el kell kezdeni, hiszen a gonoszság magva ott lappang a csecsemőben, s ha el nem nyomjuk, szárba szökken, erkölcstelen tetteket eredményez. Hasonlóan vélekedik Danielik is, mikor bírálja azokat, akik az emberi természet eredendő jóságát vallják: „az emberi természet eredeti jóságának föltevéséből lehozott nevelési rendszer, szükségképen ugyanezen természetnek daemonizálására, vezérel”.⁵⁰

III. MI NEHÉZ DOLGA VOLNA A TANÍTÓNAK...?

Vannak a pedagógiának olyan témái, amelyek – úgy tűnik – évszázadok óta állandók; változhat a világ, a politika, maga az ember is, ám azok tárgyalása mit sem változik! Ilyen „örök téma” a szülők és a pedagógus kapcsolata, továbbá a tanító munkája.

Briedl Fidél 182 évvel ezelőtt írt sorait olvasva akár egy mai pedagógus panaszait hallgatnánk! A szerző előbb a tanítót, népnevelőt méltatja:

„Alig van, ‘s lehet nemesebb, fontosabb hivatás és hivatal mint a’ nevelőé ‘s tanítóé; mindkettőjének embereket kell boldogitnia. De mikor teljesíti e’ földadatot

⁴⁹ N: Mikor lehet és kell a növendék erkölcsi nevelését elkezdni? *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/19) 1.

⁵⁰ DANIELIK JÁNOS: A schweizi különszövetség és az iskola, *Religio és Nevelés Új Folyam*, 5. évfolyam, 1. félév (1848/5) 35.

a' nevelő 's tanító hiven? Ha a' minden jóra hajlékony és fogékony ifjúságot az igazság' ismeretére vezérli; ha a' jó és szent iránti hajlamot benne föléleszti, táplálja 's legnemesebb eszközök által megerősíti; ha az erény' útján biztosan haladni 's változhatlanul rajta megmaradni tanítja azt.”⁵¹

S munkája eredményét dicséri:

„Az így vezérlett 's tanított ember a' legnyomorultabb gunyhóban, ínség mellett is, boldognak érezheti magát; mert nem a' mulandók' özönében 's világi kincsek' ideigleni éledeletében helyezi boldogságát, hanem egy jobb és állandóbb jövődöben, a' midőn e' rövid, ezer bajokkal párosult zárandokság után Istennel egyesülend, és örökön a' jókkal társalkodandik.”⁵²

Majd rátér a nehézségek tárgyalására. Tapasztalatai szerint a pedagógus és a szülők közötti egyetértés, jó együttműködés ritka: „hány a' hely, hol szülők a' tanítókkal egyetértve, és segédkezeket nyújtva egy szívvel és lélekkel munkálnak, és törekednek fáradhatlanul a' kiseddek' boldogsága' eszközzésére? Kivételkép lehetnek ugyan itt ott példák ez egyetértésről, 's közös törekedésről; de általán az ellenkezőről nyújt számos bizonyítványt a tapasztalás.”⁵³ Gyakori eset – írja a szerző –, hogy a szülő a tanítóhoz viszi gyermekét, hogy nevelje meg, ám ha az megfeddi, esetleg testileg megbünteti a gyermeket, akkor ellene fordul:

„az anya fogja pártját vásott magzatjának majomszeretiből, 's túllépve minden korlátján az illendőségnek szenvedélye' teljében szerénytelenül támadja meg a' tanítót, őt igazságtalannak, részrehajlónak, kegyetlennek kiáltja ki, sőt az indulat' első 's leghevesebb kitörtében sokszor olly hibákról vádolja őt méltán megbüntettetett magzatja előtt, mellyek csupán a' fölmagasztalt képzelének alacsony szüleményei, 's csak egy character nélküli, gonosz emberre ülhetnek.”⁵⁴

Szomorú tapasztalásként állapítja meg, hogy „ritka ember becsüli a' tanítót 's nevelőt, különösen a' néptanítót”.⁵⁵ Nem is csoda, ha megélhetési nehézségei vannak, a járandóságát nehezen tudja beszedni a diákok szüleitől: „a'néptanító,

⁵¹ BRIEDL FIDÉL: A hű tanító legszebb jutalma, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/3) 33.

⁵² Uo. 33.

⁵³ Uo. 33.

⁵⁴ Uo. 35.

⁵⁵ Uo. 35.

ki sokszor, nem csekély kellemetlenségek közt kénytelenítették járandóságát élete' föntartására az előítéletektől lebilincselte községtől felébe harmadába és beszedni, a' mértékletesség', legszigorúbb szabályai mellett is, alig képes éhségét és szomjúságát csillapítani [...]."⁵⁶

Az együttműködés hiánya mellett munkájának lekicsinylése, el nem ismerése is sújtja a tanítót:

„nem ritkán hallhatni ilyenemű beszédeket: mi nehéz dolga volna egy tanítónak; naponként kétszer bemenni a' kényelmes iskolába, ott a' gyermekeknek leczkét adni, 's a' megtanultat kihallgatni; iskola után egyet sétálni, vagy laka' küszöbén dologtalanul állani; olykor könyvbe tekinteni a' fűtött kályha mellett, valamit olvasni, vagy unalomból tollhoz nyúlni, néhány sort írni? És ez nehéz dolog? sőt lehet-e ennél valami könnyebb?”⁵⁷

Vigasztalásképpen végül a bencés tanár a néptanítói küzdelmes életút örömeit is megemlíti:

„S bár körülötte az egész világ fölzúduljon is, bár tőle az érdemlett háladatosság és méltánylás megtagadtassák is: azon egyedüli remény, hogy az ifjúság' szívébe gondosan elhintett mag gyökeret verni 's annak idejében jó gyümölcsöket hozni fog; azon nyugalmas, 's vidám öntudat, hogy ő híven teljesíté tisztének legkisebb részeit is, gazdagon pótolja a' főntebbi veszteséget; és a' béke 's nyugalom' anyyala, melly kebelében lakik, feledteti vele a' szenvedéseket, a' rajta méltatlanul elkövetett igazságtalanságokat, sőt szívet a' legtisztább örömmel tölti el, szellemét pedig magasabb rétegekbe emeli, hol minden gyarlóságból kivetkőzött lények lebegik őt körül.”⁵⁸

A belső béke és nyugalom mellett pedig élete alkonyán a jól végzett munkát követő megelégedettség, s majd az örök élet hervadhatatlan koszorúja várja a tanítót:

„Nyájasan fogja végre a' hű tanító élete' alkonyán szelid szemeit behunyni, szelíme vigasztalódva fog a' földieken tul emelkedni, 's teljes megnyugtatóssággal a' mindenható' thronjához közelíteni, hogy a' szerencsésen kiállott tusa 's küzdségek után a' diadalmi pálmát 's fáradságai' bő jutalmát elfogadhassa, mint hős az

⁵⁶ Uo. 36.

⁵⁷ Uo. 36.

⁵⁸ Uo. 37.

örök élet' hervadhatlan koszorúját vehesse; 's milly kimondhatlan öröme leend igazzággal ezeket mondhatnia: atyám! itt vannak a' lelkek, melyeket kiképezés, vezérlés és erkölcsi művelés végett reám bízál, mindnyájokat színed elébe vezetem, szent kegyed által szerencsésen átvivém őket veszély nélkül az élet minden terhén és nyomorúságán, s íme csak egy sem veszett el közülök miattam; engeddd ezeket is kegyesen országodba juthatni!"⁵⁹

ÖSSZEGZÉS

Tanulmány sorozatom első részében bemutattam a legrégebb hazai pedagógiai folyóiratunk megjelenésének körülményeit, kiadásának okait, célját, szerkesztőit. Meghatároztam nevelésideológiai kortörténeti kutatásom célját, cikksorozatom irányát, kronologikus és tematikus menetét. Ismertettem a közel száz éven keresztül megjelent sajtóorgánum tartalmát, főbb témáit, jellemző rovatait. Az elsőként vizsgált periódus alatt (1841–1848) a *Religio és Nevelés*ben megjelent írások alapján a kor hivatalos hazai katolikus nevelési eszméinek és gyakorlatának tárgyalása előtt röviden bemutattam a korabeli egyetemes neveléstörténeti, továbbá a magyar neveléstörténeti és társadalomtörténeti hátteret. Jelen tanulmányomban elsőként a folyóiratban megjelent írások alapján a 19. századi katolikus nevelés céljait, eszményeit, a reformkorban a nép neveléséről, kiműveléséről, a néptanítás céljáról, hatáiról vallott egyházi, egyházvezetői véleményeket, állásfoglalásokat tekintettük át. A nevelés origója szempontjából egymástól élesen különböző elvek – a Locke – Helvetius féle „tabula rasa” és az egyházatyák által megfogalmazott, a katolikus egyház tanításában vallott „peccatum originale”, „vitium originis” – s azoknak megfelelő pedagógiai célirányosság lapszámokban megjelent írásait is összevetettük, s végül egy „örök” pedagógiai témát tárgyaltunk. A sorozat következő tanulmányában – még továbbra is az 1841–1848 közötti időszak írásainál maradván – szó lesz a korabeli iskolai rendszabályokról, a népiskolákra vonatkozó törvényekről, a nevelés ügyében kiadott primási pásztori levélről, a nőnevelés kérdéseiről, az újító nevelőkről, a fenyítésről, a korabeli „Erasmus”-programokról, próbatétekről, a köziskolák elleni fellépésről s az iskolai rekreációról is.

⁵⁹ Uo. 37.